

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

SOSIAL XİDMƏT SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT SİFARİŞLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ QEYRİ- HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARININ ROLU

İxtisas: 6310.01 – Sosial problemlər

Elm sahəsi: Sosiologiya

İddiaçı: **Ülvi Məmmədəli oğlu Əliyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2021

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Sosial iş kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Qızılgül Yasin qızı Abbasova**
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Sakit Yəhya oğlu Hüseynov**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Vüsal Elşad oğlu Abdullayev
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Səvvarə Dövlət qızı Rzaquliyeva
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.04 Birdəfəlik Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: **Hüseyin Tapdıq oğlu Qaraşov**
Sosiologiya elmləri doktoru, professor

Dissertasiya şurasının elmi katibi: **Səadət Davud qızı Məmmədova**
Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Elmi seminarın sədri: **Qoşqar Cəlal oğlu Əliyev**
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, dövlət öz üzərinə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını tanımaq, əməl etmək və istənilən qanunsuz müdaxilə və məhdudlaşdırma hallarından müdafiə etmək öhdəliyi götürmüşdür. Dövlətin bu konstitusion vəzifəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, vətəndaşlara təqdim olunan hüquq və azadlıqlar boş bəyanat olaraq qalmasın və real surətdə həyata keçirilsin və müdafiə edilsin. Lakin müasir şəraitdə dövlət bu öhdəliyi dolğun şəkildə həyata keçirmək üçün qeyri-kommersiya və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının (bundan sonra, bu tədqiqat işinin məqsədləri üçün “qeyri-kommersiya təşkilatları” və “qeyri-hökumət təşkilatları (QHT)” terminləri sinonim terminlər kimi işlədiləcəkdir) dəstəyinə ehtiyac duyur və bu dəstəyə xüsusi önəm verdiyi üçün həmin sektorun inkişafına şərait yaradır.

Dövlət özünün müəyyən inkişaf mərhələsində bəzi funksiyalarını vətəndaş cəmiyyəti institutlarına ötürməklə demokratik təsisatların və cəmiyyətin inkişafına təkan vermiş olur. Azərbaycanda bu gün vətəndaş cəmiyyətinin ən nümunəvi elementinə çevrilmiş qeyri-hökumət təşkilatları dövlətin sosial siyasət kursunun həyata keçirilməsində mühüm işlər görməklə Azərbaycan dövlətinin sosial funksiyasının reallaşdırılmasına əməli köməklik göstərirlər. Bu istiqamətdə ən mühüm fəaliyyət isə ilk növbədə Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilmiş və hazırda da uğurla həyata keçirilməkdədir.

Müasir dövrdə QHT-lərin ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyətinin quruculuğu proseslərində fəal iştirakı onların bir çox layihələrin, dövlət proqramlarının icrasında özünü göstərir. Bu da QHT-lərin ölkənin ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında fəal rol oynamaları baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi, sosial sahə dövlətin sosial siyasətinin reallaşdırıldığı fəaliyyət sahəsidir. Müasir dövrdə sosial xidmətlər bazarında sosial yönümlü qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Cəmiyyətdə həmişə dövlətin siyasətindən və sosial iqtisadi inkişafından asılı olmayan problemlər (xəstəliklər, zorakılıq, narkomaniya və s.) olur. Qeyri-hökumət təşkilatlarının fərdi sosial xidmətlər

göstərməsi insanların dünyagörüşünün dəyişməsində mühüm rol oynayır. Danılmaz faktdır ki, müasir inkişaf mərhələsində təşkilatlar olmadan nə cəmiyyət, nə də iqtisadiyyat səmərəli fəaliyyət göstərə və inkişaf edə bilməz. Vətəndaş cəmiyyətində qeyri-kommersiya təşkilatları vətəndaşların özünürealizəsinə kömək edir, onların maraqlarını qoruyur və vətəndaşla hakimiyyət arasında vasitəçi rolunu oynayır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci qayıdışından sonra cəmiyyətimizin bütün sahələrində - siyasi, iqtisadi və mədəni sferalarda baş verən cəhəngşümlü transformasiya prosesləri Azərbaycan Respublikasının dünya birliyində tanınmasına və özünəlayiq yer tutmasına güclü impuls vermişdir¹.

Sosial xidmət məsələsi də ulu öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial siyasətdə mühüm yerlərdən birini tutmuşdur. Bu sahənin inkişafında ümummilli liderin həyata keçirdiyi davamlı sosial siyasət konsepsiyasının rolu hər bir vətəndaşın sosial xidmətdən bəhrələnməsi üçün normal şəraitin yaradılmasında, xüsusən də sosial xidmətin ümumrespublika sisteminin təşkili və təmin edilməsində, onun fasiləsiz fəaliyyətinə zəmanət verilməsində ifadə olunur.

Ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev ölkədə həyata keçirilən sosial siyasət haqqında lakonik və dəqiq fikir söyləmişdir: “Azərbaycanda çox güclü sosial siyasət aparılır. Sosial siyasət bizim ümumi siyasətimizin əsas istiqamətlərindən biridir. Azərbaycanın artan iqtisadi imkanları gücümüzü artırır və beləliklə, sosial siyasəti daha da uğurlu aparmaq üçün bizə şərait yaradır. Biz çalışırıq ki, bütün sosial məsələlər vaxtında və yüksək səviyyədə həllini tapsın”. Dövlət başçısının vurğuladığı kimi, “Bizim bütün siyasətimizin əsasında Azərbaycan vətəndaşı dayanır. Mən başda olmaqla, bütün məmurlar xalqın xidmətçiləridir. Biz elə etməliyik ki, Azərbaycan xalqı daha da yaxşı yaşasın”².

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev ulu öndərin

¹ Əliyev, Q.C., Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı, Qismət, 2003, s.5

² Prezident İlham Əliyevin sosial dövlət fəlsəfəsi: son 10 ildə həyata keçirilən sosial siyasətin real nəticələri/ “Yeni Azərbaycan” qəz., 2013, 29 sentyabr, №181, s.7

sosial siyasət konsepsiyasını yaradıcı və uğurlu şəkildə inkişaf etdirməklə bu taleyüklü məsələyə yanaşmasında dəqiqlik, müasirlik və sistemlilik göstərir.

Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi məsələsinin aktuallığı Azərbaycanda ilk dəfə olaraq beynəlxalq sosial standartlara uyğun olaraq qəbul edilmiş “Sosial xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6-cı maddəsində sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxslərə sosial sifarişlər əsasında sosial xidmətlərin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən göstərilməsinin təsbit edilməsi və bu sahədə artıq müəyyən praktikanın formalaşması ilə şərtlənir. Bu qanun qəbul edilməsi ilə faktiki olaraq sosial xidmət sahəsində dövlət sosial sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi təsbit edilmişdir. Bütövlükdə sosial xidmət sahəsində milli qanunvericiliyin müasir inkişaf mərhələsi həm sosial xidmət hüququna malik şəxslərin dairəsini, həm də onlara göstərilən sosial yardımın forma və növlərini keyli dərəcədə genişləndirmişdir.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış “2020-2026-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair Milli Strategiya”nın layihəsində də sosial xidmət sahəsində problemlərin mövcudluğu müvafiq sahə üzrə vətəndaş cəmiyyətlərinin resurslarından məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Azərbaycanda sosial xidmətlərin ehtiyacı olan vətəndaşlar üçün əlçatanlığının artırılması, beynəlxalq norma və standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi, ünvanlılığının təmin edilməsi istiqamətində islahatların aparılması hazırkı tədqiqat mövzusunun aktuallığını daha qabarıq şəkildə göstərir.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının əsas təyinatı çoxsaylı ictimai əhəmiyyətli layihələr həyata keçirməklə cəmiyyətdə milyonlarla insanın sosial problemlərinin həllinə real yardım göstərməkdən ibarətdir. Son illər ölkəmizdə qeyri-hökumət təşkilatlarının sayı əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, əhalinin həmin təşkilatlar və onların fəaliyyəti barədə məlumatlılıq səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır.

Müasir dövrdə sosial dövlət modeli quruculuğunun ən mühüm istiqamətlərindən biri də vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə, əsasən də

qeyri-hökumət təşkilatları ilə dövlət orqanlarının birgə əməkdaşlıq çərçivəsində sosial layihələrin həyata keçirilməsi təşkil edir və bu, inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsinə uyğun gəlir.

Bütün qeyd olunanlar çağdaş zamanəmizdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiəsi, o cümlədən sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsi sistemində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu ilə bağlı məsələlərin aktual olduğunu şərtləndirir, bu mövzunun kompleks şəkildə tədqiq edilməsini zəruri edir.

Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu ilə bağlı problemlər bir çox alimlərin, o cümlədən sosioloqların, hüquqşünasların və sosial iş üzrə mütəxəssislərin həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Lakın tədqiqat mövzusu bağlı məsələlər respublikamız üçün yenidir və sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi praktikasını cəmi 10 ilə yaxın bir müddəti əhatə edir. Ona görə də göstərilən problem tam, hərtərəfli və dərinlən araşdırılmamış və bu sahədə xeyli məsələlər həll edilməmiş qalmışdır. Bu isə sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu ilə bağlı problemlərə həsr olunmuş kompleks tədqiqatın həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən aktuallığını şərtləndirir.

Problemin özü çoxşaxəli olduğu üçün onun həllinin tarixi, hüquqi, siyasi, iqtisadi, əxlaqi və mənəvi də daxil olmaqla bir çox aspektləri var. Bu aspektlərin hər birində qlobal və regional, yəni yerli problemlərin konkret araşdırma nümunələrinə qədər onlarla tədqiqatların adı göstərilə bilər.

Azərbaycanda əhaliyə sosial xidmət problemləri insan, şəxsiyyət, onun sosiallaşması, onun hüquq və azadlıqları problemi, həyat səviyyəsinin təmin edilməsi baxımından nəzərdən keçirilmişdir. Sosial xidmət probleminin özü çoxşaxəlidir və buna görə də onun siyasi və hüquqi, sosial-demoqrafik, sosial-iqtisadi, mənəvi və mənəvi aspektləri həm humanitar, həm də sosial elmlər üzrə müxtəlif mütəxəssislər tərəfindən araşdırılmışdır. Tədqiqat mövzusunun bəzi sosial-siyasi və iqtisadi aspektləri Q.C.Əliyev, H.M.Rəcəbli, G.R.Məmmədli, A.A.Musayeva, E.Ə.Musayev, V.İ.İsmayılovun, hüquqi aspektləri isə

M.N.Əliyev, M.A.Hacıyeva, F.M.Əliyevanın və başqalarının əsərlərində təhlil edilmişdir.

Dissertasiya tədqiqatının nəzəri əsaslarını Q.Y.Abbasova, Z.A.Əsgərov, Q.C.Əliyev, H.M.Rəcəbli, E.Ə.Musayev, M.N.Əliyev, T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev, A.O.Səmədov, A.N.İbrahimova, Rusiyada T.Yazqan, A.S.Avtonomov, A.L.Blaqodir, R.İ.Bu-neva, M.O.Buyanova, A.A.Klişin, A.A.Şuqayev, M.S.Komarov, S.Y.Korobov, R.V.Kosov, V.V.Maklakov, Y.Y.Maçulskaya, M.A.Molokova, A.Y.Nekrasov, P.D.Pavlink, V.L.Rimskiy, M.L.Rodionova, T.V.Soyfer, İ.Q.Zayçışev, A.M.Fişer-Qeyzer, Y.M.Foqel, Y.Q.Şekova, L.E.Kunelskiy, A.V.Osadçı, L.M.Salamon və başqalarının qeyri-hökumət təşkilatları və sosial xidmət problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərləri təşkil etmişdir. Bu tədqiqatçıların səyləri ilə cəmiyyət həyatının xüsusi bir fenomeni olaraq sosial xidmətin konseptual aparatının tərifinə bir neçə yanaşma formalaşmışdır. Sosial xidmətlərin formalaşması xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi problemləri adları çəkilən tədqiqatçıların elmi-tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu tədqiqatların ən vacib hissəsi müasir cəmiyyətdə sosial sığorta, pensiya, sosial təminat kimi alt sistemlər daxil olmaqla, sosial xidmət sistemində xidmətlərin göstərilməsi məsələsidir. Burada sosial xidmətlərin quruluşu və tərkibinin istehlakçı baxımından təhlili, sosial xidmət modelləri və məmnunluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, xidmətlərin keyfiyyəti, dəyəri və rəqabət qabiliyyətliliyinin göstəriciləri və meyarlarının formalaşdırılması nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini sosial xidmət sahəsində dövlət sosial sifarişlərinin QHT-lər tərəfindən reallaşdırılması sahəsində ictimai proseslər, predmetini isə sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi probleminin sosioloji təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu ilə bağlı məsələləri elmi cəhətdən və kompleks şəkildə tədqiq etmək, habelə sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi prosesində yaranan problemləri aşkara çıxarmaq və onların həlli yollarını təklif etməkdən ibarətdir. Göstərilən məqsədə nail olmaq

üçün tədqiqat işində qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- sosial xidmətin anlayışına və məzmununa dair konseptual yanaşmaları, eləcə dəçətin həyat şəraitində yaşayan şəxslərin sosial statusunu təhlil etmək;

- müasir dövrdə sosial xidmətin həyata keçirilməsində dövlətin rolunu və dövlət siyasətinin prinsiplərini tədqiq etmək;

- sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin prinsiplərini və onların məzmununu şərh etmək;

- qeyri-hökumət təşkilatlarının anlayışı, mahiyyəti və statusu tarixi ilə bağlı məsələləri, eləcə də Azərbaycanca qeyri-hökumət təşkilatlarının formalaşması və inkişaf tarixi ilə bağlı məsələləri tədqiqata cəlb etmək;

- xarici ölkələrdə sosial xidmət sferasının tənzimlənməsi xüsusiyyətlərini və sosial xidmət sahəsində dövlət sosial sifarişlərinin QHT-lər tərəfindən həyata keçirilməsi təcrübəsini təhlil etmək;

- dövlət sosial sifarişlərinin QHT-lərə həvalə edilməsini sosial-iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi nəzərdən keçirmək;

- Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsinin formalaşmasını və onun sosioloji aspektlərini təhlil etmək;

- sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi sisteminin inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək və müvafiq təkliflər irəli sürmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını yerli və xarici ölkə tədqiqatçılarının əldə etdikləri elmi nəticələr, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatları, aparılan sosioloji sorğu materiallarının təhlili, QHT və dövlət sosial sifarişləri ilə bağlı yerli və beynəlxalq aktlar, proqram və digər normativ-hüquqi sənədlər, ölkə başçısının müvafiq fərman və sərəncamları təşkil edir. Tədqiqatda müqayisəli və sistemli təhlil, deduksiya, induksiya və mühakimə üsullarından istifadə edilmişdir. Dissertasiyada həmçinin tərəfimizdən həyata keçirilən sosioloji sorğuların nəticələrinə istinad olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. Sosial xidmətə çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin)

həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan və müstəqil surətdə həmin problemləri aradan qaldıra bilmədiklərinə görə o şəxslərə müəyyən olunmuş dövlət standartlarına müvafiq surətdə tibbi, sosial, psixoloji, hüquqi və digər yardımların əvəzsiz göstərilməsi üzrə sosial ixtisaslaşmış təşkilatların qanunla müəyyən olunmuş fəaliyyəti kimi yeni anlayış verilməklə, son dövrlər respublikamızda sosial xidmət terminin elmi dövriyyəyə daxil olmuş sosial iş termini ilə sıx surətdə bağlı olması, bəzən də eynilik təşkil etməsi əsaslandırılır. Eləcə də müasir dövrdə Azərbaycanda sosial iş həssas qrupların bu və ya digər səbəbdən sosial-psixoloji vəziyyətini, məişətini çətinləşdirən və təkbaşına bacarmadıqları problemlərin həllində dövlət dəstəyini nəzərdə tutan və sosial xidmətlərlə təminatını özündə əks etdirən institut kimi xarakterizə olunur.

2. Sosial xidmətin hazırda yalnız dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi və onun bu sahədə daha geniş tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan verməməsi baxımından məcburi dövlət sosial sığortası prinsiplərinin (sosial xidmətin ehtiyaclarına sərf olunacaq bütün vəsaitlərin cəmləşdiriləcəyi büdcədənkənar xüsusi dövlət fondu formalaşdırılması) tətbiq edilməsi zərurəti əsaslandırılır.

3. Sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin prinsipləri sırasına - sosial xidmətin insanın layiqli həyat şəraitinə təminat verəcək səviyədə müəyyən edilməsi, sosial xidmətin profilaktik yönümlü olması, ömürlülük prinsiplərinin, eləcə də “təcili sosial xidmət” formasının tətbiq edilməsi və sosial xidmətə götürülməsi məqsədi ilə ahıllıqla bağlı müəyyən edilmiş yaş həddinin 70-dən 65-ə endirilməsi əsaslandırılır.

4. Xarici ölkələrdə əhaliyə sosial xidmətin göstərilməsi sahəsi üzrə formalaşmış “konvergensiya” nəzəriyyəsinin Azərbaycanda tətbiq edilməsi imkanları araşdırılır və bu baxımdan sosial xidmət sisteminin səmərəli fəaliyyətinin təmin olunmasında dövlətin təkbaşına deyil, ictimai birliklər və cəmiyyət üzvləri ilə birlikdə, sıx əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərməsi əsaslandırılır.

5. Qeyri-hökumət təşkilatlarının sosial xidmət sferasında dövlət strukturları ilə müqayisədə daha çevik və səmərəli fəaliyyət göstərməsi nəzərə alınmaqla tədqiq olunan məsələ barəsində bir sıra təkmilləşdirici təkliflər irəli sürülür: sosial xidmət sahəsində xeyriyyəçilik və könüllülük fəaliyyətinin miqyasının genişləndirilməsi, özəl

sosial xidmət müəssisələrinin yaradılması, ölkə üzrə, əsasən də regionlarda sosial xidmətin növləri üzrə mütəxəssislərin hazırlanması və onların mütəmadi olaraq müasir metodlar əsasında bilik və bacarıqlarının artırılması, sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinə dair müqavilələrin azı 5 il müddətinə bağlanmasına və müqavilə öhdəliklərini layiqincə yerinə yetirmədikdə isə monitoring mexanizmi nəticəsində icraçı QHT-ni sosial xidmət göstərməkdən kənarlaşdırılması, evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi formasının həyata keçirilməsi prosesinə QHT-lərin cəlb edilməsi, sosial xidmətlərin QHT-lər tərəfindən daha peşəkarcasına və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə dair daimi fəaliyyət göstərən monitoring və nəzarət sisteminin yaradılması və sair.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, o, sosial xidmət sahəsində dövlət sosial sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu ilə bağlı problemlərin respublikamızda və xarici dövlətlərdəki təcrübəyə əsaslanaraq yazılmış monoqrafik xarakterli ilk tədqiqat işidir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onunla müəyyən olunur ki, burada irəli sürülən müddəalar, təkliflər və gələnən nəticələr sosiologiya və sosial işin elmi bazasını daha da zənginləşdirməklə, onların qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti və sosial xidmət problemlərinə həsr olunmuş müvafiq bölmələrini inkişaf etdirir və tamamlayır. Sosial xidmət sahəsində dövlət sosial sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının problemləri ilə bağlı gələcək tədqiqatların aparılması üçün bu tədqiqat işi nəzəri baza rolunda çıxış edə bilər. Tədqiqat işində sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu ilə bağlı nəzəri və praktiki məsələlər ümumiləşdirilir, bu sahədə kateqoriya-anlayış aparatı dəqiqləşdirilir.

Tədqiqatın nəticələrindən sosial xidmət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində, eləcə də nəzəri müddəalardan sosial iş, sosiologiya və sosial təminat (yardım) sistemi kurslarının müvafiq bölmələrinin tədrisi prosesində mühazirələrin oxunması və məşğələlərin aparılması zamanı, habelə, bu sahədə dərsliklərin və metodiki vəsaitlərin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları Beynəl-

xalq və Respublika elmi konfranslarında məruzələr edilmiş, habelə müxtəlif jurnallarda məqalələr çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Sosial iş kafedrasında yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi girişdən, səkkiz yarım fəslə əhatə edən üç fəsildən, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından, və əlavədən ibarətdir. Giriş 10 səhifə - 18928 işarə, birinci fəsil 63 səhifə - 122190 işarə, ikinci fəsil 28 səhifə - 54691 işarə, üçüncü fəsil 45 səhifə - 73372 işarə, nəticə 13 səhifə - 25405 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 15 səhifə - 21945 işarə, əlavə 3 səhifə - 5148 işarədən ibarət olmaqla, dissertasiyanın ümumi həcmi 179 səhifə olub 321679 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə seçilmiş mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun elmi işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın predmeti və obyekt, məqsəd və vəzifələri, metodoloji və nəzəri əsasları, normativ bazası, elmi yeniliyi qeyd olunur, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar formalaşdırılır, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti açıqlanır, tədqiqatın nəticələrinin aprobeiasiyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində **dövlətin sosial xidmət siyasəti və onun həyata keçirilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu** araşdırılır. Həmin fəslin **“Sosial xidmət anlayışına və məzmununa dair doktrinal yanaşmalar”** adlanan birinci paraqrafında sosial xidmət anlayışını həm iqtisadi, həm də hüquqi kateqoriya kimi nəzərdən keçirən müəllif qeyd edir ki, iqtisadi baxımdan sosial xidmət prosesində göstərilən xidmətlər, ilk növbədə, istehlak dəyərinin bir növü hesab edilməklə insanların rifah halına heç bir təsir göstərə bilməməsi əsas götürülür.

Sosial xidmət və sosial iş anlayışlarını təhlil edən tədqiqatçının fikrincə, sosial iş insanların onları əhatə edən mühitdə mümkün qədər daha yaxşı fəaliyyət göstərmələri üçün onlara yardım etməyə

istiqlamətlənmiş peşədir. Sosial iş peşəsinin əsasında insanların məhz sosial varlıq kimi dərk və qəbul edilməsi durur. Eyni zamanda bu peşənin əsasında duran əsas məqam məhz insanlar arasında olan qarşılıqlı asılılıqdır, sosial münasibətlərə əsaslanan bu peşə insanlara bu münasibətlərin və əlaqələrin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsində yardım edir, insanların sosial fəaliyyətini artırır. Aparılmış təhlillər göstərir ki, sosial iş fəaliyyət sahəsi kimi sosial xidmət sahəsinin özünü əks etdirir.

İddiaçı hesab edir ki, insan alveri qurbanlarının sosial statusunun yaxşılaşdırılması baxımından bu qəbildən olanların sosial reabilitasiyası üzrə ixtisaslaşmış kadrların hazırlanması üçün tədbirlər görülməsi, onların yalnız hüquq mühafizə orqanlarında deyil, həm də səhiyyə, təhsil, diplomatik, miqrasiya xidməti və digər əlaqəli sahələrdə fəaliyyət göstərməsinin təmin olunması, eləcə də mütərəqqi beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, insan alveri qurbanlarının sosial-iqtisadi reinteqrasiya və reabilitasiya xidmətlərinə əlçatanlıq imkanlarının genişləndirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi əhəmiyyətli olardı.

Aparılmış təhlillər əsasında sosial xidmətə özlərindən asılı olmayan hallarla əlaqədar onların həyat fəaliyyətini pozan və müstəqil surətdə (yaxud qanunla onlara baxmağa borclu olan şəxslərin köməyi ilə) aradan qaldıra bilmədikləri vəziyyətə düşmüş şəxslərə sosial adaptasiya və reabilitasiya üzrə müəyyən olunmuş dövlət standartlarına müvafiq surətdə tibbi, sosial, psixoloji, hüquqi və digər yardımların pulsuz, yaxud əvəzsiz göstərilməsi üzrə xüsusi təşkilatların qanunla müəyyən olunmuş fəaliyyəti kimi anlayış verilir.

Çətin həyat şəraitində olan şəxslərə ilkin və təxirəsalınmadan sosial xidmətin göstərilməsi zərurətnə toxunan müəllf sosial xidmətə dair qanunvericiliyə “təcili sosial xidmət” formasının da daxil edilməsini təklif edərək qeyd edir ki, təcili sosial xidmət çətin həyat vəziyyətdə olan şəxslərə ilkin və təxirəsalınmadan sosial xidmətin göstərilməsini özündə əks etdirir ki, bu da həmin şəxslərin sosial müdafiəsində mühüm yer tutur.

Hazırkı mərhələdə uşaqların müdafiəsi sistemini kompleks və sistemləşdirilmiş şəkildə özündə əks etdirən bir qanunun qəbul edilməsinə zəruri hesab edən iddiaçı, həmin qanuna uşaqların sosial müdafiəsinin digər elementləri ilə yanaşı onlara sosial xidmətlə bağlı

aşağıdakılar daxil edilməsini təklif edir:

- zorakılıq, valideyn tərəfindən və ya əməyinin istismarı təhlükəsi qarşısında qalan uşaqlar haqqında məlumatların verilməsi proseduru və bundan sonra görülməli tədbirlər;

- uşağın bioloji ailədən fəvqəladə hallarda ayrılmasını və dövlət uşaq müəssisələrinə yerləşdirilməsini əhatə edən meyarlar;

- sosial xidmətə ehtiyacı olan istənilən uşağın özü, onun ailə vəziyyəti və ehtiyacları barədə ətraflı qiymətləndirilmə meyarları və s. (dissertasiya işində daha ətraflı təhlil edilmişdir).

Tədqiqatçı həmçinin hesab edir ki, insan alveri qurbanlarının sosial statusunun yaxşılaşdırılması baxımından bu qəbildən olan insanların sosial reabilitasiyası üzrə ixtisaslaşmış kadrların hazırlanması üçün tədbirlər görülməsi, onların yalnız hüquq mühafizə orqanlarında deyil, həm də səhiyyə, təhsil, diplomatik, miqrasiya xidməti və digər əlaqəli sahələrdə fəaliyyət göstərməsinin təmin olunması, eləcə də mütərəqqi beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, insan alveri qurbanlarının sosial-iqtisadi reintegrasiya və reabilitasiya xidmətlərinə əlçatanlıq imkanlarının genişləndirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi əhəmiyyətli olardı.

İddiaçı tərəfindən bəzi şəxslərin, əsasən də regionlarda yaşayanların erkən qocalması və müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkməsi ilə əlaqədar sosial xidmətə götürülməsi məqsədi ilə “Sosial xidmət haqqında” Qanunda ahılıqla bağlı müəyyən edilmiş yaş həddinin 65 yaş müəyyən edilməsi təklif edilir.

Müəllif həmçinin hesab edir ki, uşaqların sosial müdafiəsi sisteminin inkişafına və bu sahədə standartların müəyyən edilməsinə cavabdehlik funksiyası, eləcə də Yetkinlik Yaşına Çatmayanların İşləri və Hüquqlarının Müdafiəsi Haqqında Komissiyanın funksiyaları da DOST (Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat) Agentliyinə və mərkəzlərinə həvalə edilməlidir.

Dissertasiya işinin birinci fəslinin **“Müasir dövrdə sosial xidmət siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin rolu və bu sahədə dövlət siyasətinin prinsipləri”** adlanan ikinci paragrafında iddiaçı tərəfindən dövlətin sosial funksiyasının cəmiyyətin hər bir üzvünün normal yaşayış səviyyəsinin təmin olunmasına yönələn dövlət fəaliyyəti olması, əsasının ümumi rifahı təmin etmək olması, cəmiyyətdə sosial

bərabərsizliyi mümkün qədər azaltmağa yönəlməsi və s. kimi ümumi xüsusiyyətləri qeyd edilir.

Sosial xidmətlərin təqdim edilməsini müasir dövrdə sosial dövlətin funksiyalarından biri kimi xarakterizə edən müəllifin fikrincə, sosial xidmətlərin təqdim edilməsindən ibarət olan funksiya sosial dövlətin bütün mexanizmlərinin məcmusu ilə təmin olunur.

Tədqiqatçı hesab edir ki, dövlət hakimiyyət orqanları büdcə vəsaitinin sosial xidmət üçün kifayət etmədiyi bir şəraitdə büdcə-dənkənar fond yaratmalı və kommərsiya müəssisələrini bu məqsədlər üçün vəsaitin yönəldilməsinə cəlb etməlidirlər.

Dissertasiya işində Azərbaycanda müasir dövrdə həyata keçirilən sosial xidmət siyasətinin aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətləri fərqləndirilir:

Birincisi, həmin siyasətin mükəmməl və beynəlxalq sosial standartlara uyğun olan normativ hüquqi bazaya əsaslanması;

İkincisi, həmin siyasətin cəmiyyətdə çətin həyat şəraitində olan bütün şəxsləri əhatə etməklə kompleks xarakter daşması;

Üçüncüsü, həmin siyasətin davamlı və dayanıqlı olması, eləcə də respublikanın real iqtisadi bazisinə əsaslanması;

Dördüncüsü, həmin siyasətin elmi-nəzəri əsaslara malik olması.

Müəllif tərəfindən sosial xidmət institutunun prinsipləri bu sahədə ictimai münasibətlərin tənzimi zamanı rəhbər tutulan əsas başlanğıclar, ideyalar kimi xarakterizə edilərək, müasir dövrdə sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması, humanizm, könüllülük, məxfilik, toleranlıq, ünvanlılıq, ədalətlik və əlçatanlıq, diskriminasiyaya və stigmatizasiyaya yol verilməməsi, çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) sosial xidmətə götürülməsində bərabər imkanların təmin edilməsi, sosial inteqrasiya və əhəlinin yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, ictimai iştirakçılığın təmin olunması kimi prinsipləri fərqləndirilərək hər birinin mahiyyəti izah edilmişdir.

Aparılmış tədqiqatın ümumiləşdirilməsi əsasında dövlətin sosial funksiyası maddi vəziyyətindən, yaşından, cinsindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq cəmiyyət üzvlərinin normal yaşayış səviyyəsini təmin edən fəaliyyəti kimi xarakterizə edilmişdir.

Müəllif hesab edir ki, dövlət hakimiyyət orqanları büdcə

vəsaitinin sosial xidmət üçün kifayət etmədiyi bir şəraitdə büdcə-dənkənar fond yaratmalı və kommersiya müəssisələrini bu məqsədlər üçün vəsaitin yönəldilməsinə cəlb etməlidirlər.

İddiaçı göstərir ki, sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin prinsipləri “Sosial xidmət haqqında” qanunun 5-ci maddəsində təsbit edilsə də, həmin prinsiplərin çoxu (insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması, humanizm, ədalətlik və s.) ümumi prinsiplər kimi cəmiyyətdəki bütün münasibətlərin tənzimində rəhbər müddəalar kimi çıxış edir. Onun fikrincə, bu sahə üçün spesifik olan aşağıdakı prinsiplərin də həmin prinsiplər sırasına daxil edilməsi məqsədemüvafiq olardı:

- a) sosial təminatın insanın layiqli həyat şəraitinə təminat verəcək səviyyədə müəyyən edilməsi prinsipi;
- b) bu xidmətin profilaktik yönümlü olması prinsipi;
- c) ömürlülük prinsipi.

Dissertasiya işinin birinci fəslinin üçüncü paragrafında **qeyri-hökumət təşkilatlarının mahiyyəti və onun Azərbaycanda formalaşması mərhələləri** araşdırılır.

İddiaçı göstərir ki, Azərbaycanda qeyri-kommersiya təşkilatlarının inkişafı hələ inqilabdan əvvəlki vaxtlardan etibarən təşəkkül tapmağa başlamış və əsas etibarilə sosial-ictimai sahələrdə və xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

Sovet dövrünün normativ aktlarını təhlil edən təsdiqaçtı belə nəticəyə gəlir ki, qeyri-kommersiya təşkilatları haqqında qanunvericilik yalnız 90-cı illərdə formalaşmağa başlamışdır. Baxmayaraq ki, mədəniyyətin, elmin, təhsilin, səhiyyənin, sosial müdafiənin inkişafını tənzim edən ayrı-ayrı normativ aktlarda ictimai maraqlar naminə fəaliyyət göstərən təşkilatların xüsusi statusu tanınırdı, xüsusən də onlara vergi və digər güzəştlər tətbiq olunurdu.

Sovet imperiyası dövründə Azərbaycanda xeyriyyə və dini təşkilatlar istisna olmaqla, müstəqil ictimai birliklər yox idi. Müstəqil ictimai təşkilatların fəaliyyəti qadağan edilir və bunun əksinə olaraq hökumət özü həmkarlar ittifaqları, əlil təşkilatları, qadın və gənclərin problemi ilə məşğul olan yaradıcılıq birlikləri yaradırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq standartlara uyğun yaranan və fəaliyyət göstərən QHT-lər məhz həmin dövrlərdən etibarən

yarandıdır.

1991-ci ildə artıq müstəqil təşkilatlar kimi gənclər və qadın təşkilatları yaranmağa başladı. Artıq Sovet İmperiyası dövründə fəaliyyət göstərən komsomol təşkilatları müstəqil təşkilatlar kimi yenidən yaradılırdı. Artıq ictimai təşkilatların inkişafını və sayının artmasını görəndə hökumət ictimai təşkilatların fəaliyyətini nizamlamaq məqsədi ilə normativ aktların qəbul edilməsi zərurətini hiss edirdi. Beləliklə, 1992-ci ildə üçüncü sektorun yaradılmasına hüquqi əsas verən ilk qanun «İctimai birliklər haqqında» qanun qəbul edildi. Beləliklə, qeyri-kommersiya təşkilatları haqqında milli qanunvericilik XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən inkişaf etməyə başladı.

Aparılmış təhlillər əsasən iddiaçı qeyd edir ki, qeyri-kommersiya (qeyri-hökumət) təşkilatlarının yaradılması üçün ilkin şərtlər kimi hər hansı maraqların, ideyaların və ya problemlərin olması çıxış edə bilər. Bu baxımdan ümumi maraqları reallaşdırmaq və ya hər hansı ictimai problemi həll etmək istəyən maraq dairələri, təşəbbüs qrupları, həmfikir insanlar və ya ayrıca şəxslər qeyri-kommersiya təşkilatları yarada bilər. Qeyri-kommersiya təşkilatları o zaman yaradılır ki, cəmiyyətin diqqətinin ayrı-ayrı sosial qrupların ehtiyaclarına, onların hüquqlarına əməl olunmasına cəlb edilməsi zərurəti meydana çıxsın.

Nəzəri yanaşmaların, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin və “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müvafiq maddələrinin təhlili əsasında qeyri-kommersiya təşkilatlarına aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir: “Qeyri-kommersiya təşkilatları təsis sənədlərində müəyyən olunmuş məqsədlərlə ümumi maraqlar əsasında birləşmiş bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxs təşəbbüsü ilə ictimai birliklər, fondlar, hüquqi şəxslərin ittifaqları formasında, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər formalarda yaradılan və ya üzvləri olmayan, bir və ya bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxslər tərəfindən könüllü əmlak haqqı əsasında təsis edilən və sosial, xeyriyyə, mədəni, təhsil və ya digər ictimai-faydalı məqsədlər daşıyan, əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olmayan və götürülən mənfəəti iştirakçıları arasında bölüşdürməyən hüquqi şəxslərdir”.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində “**Sosial xidmət sahəsində dövlət sosial sifarişlərinin QHT-lər tərəfindən həyata keçirilməsi**

sahəsində beynəlxalq təcrübə” adlanır. Həmin fəslin birinci paragrafında **xarici ölkələrdə sosial xidmət sferasının tənzimlənməsi xüsusiyyətlərini** araşdıran iddiaçı göstərir ki, qərbi ölkələrinin iqtisadi inkişafını müsbət edən sosial xidmət sisteminin genişlənməsi üç istiqamətdə (sosial xidmətin təqdim edilməsi risklərinin genişlənməs, sosial müdafiə olunan şəxslərin tərkibinin genişlənməsi və təqdim edilən sosial xidmət növlərinin kəmiyyətinin coxalması və səviyyəsinin yüksəlməsi) cərəyan etmişdir.

Bu yarım-fəsildə iddiaçı tərəfindən ayrı-ayrı qabaqcıl ölkələrin (Almaniyanın, Böyük Britaniyanın, ABŞ-ın, Niderlandın, İsveçrənin, Danimarkanın, İspaniyanın, Fransanın, Lüksemburqun, Belçikanın sosial xidmət sahəsində qanunvericiliyinin müddələrinin təhlili və ümumiləşdirilməsi əsasında belə qənaətə gəlinmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sisteminin formalaşması üçün Qərbi Avropa ölkələrində əhəliyə sosial xidmət üzrə “konvergensiya” (“*latin dilində convergere-yaxınlaşmaq, uzlaşmaq deməkdir*”¹) nəzəriyyəsinin tətbiq olunması vacib rol oynaya bilər. Konvergensiya nəzəriyyəsi ona görə əhəmiyyətlidir ki, o, hər şeyi yenidən başlamaq üzrə bütün cəhdləri rədd edərək qanunvericilik və hüquqtətbiqetmə üzrə artıq hazır olan müsbət təcrübənin istifadə edilməsini təklif edir. İddiaçı hesab edir ki, belə bir nəzəriyyənin sosial xidmətlə bağlı münasibətlərin tənzim edilməsində istifadə edilməsi daha düzgün olardı.

Sosial xidmət haqqında xarici ölkələrin qanunvericiliyinin təhlili tədqiqatçıya belə qənaətə gəlməyə imkan vermişdir ki, sosial xidmətin növləri və həcmi əsasən ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyindən asılıdır. İqtisadi cəhətdən zəif ölkələrdə sosial sığorta sistemi artıq heç olmasa maliyələşmə baxımından sosial təminatın yalnız nisbətən aşağı səviyyəsini təmin etmək imkanındadır. İqtisadi səmərəliliyin artması ilə sosial xidmət sistemini də genişləndirmək olur.

İddiaçı hesab edir ki, sosial xidmətin ehtiyaclarına sərf olunacaq bütün vəsaitlərin cəmləşdiriləcəyi büdcədən kənar xüsusi dövlət fondu formalaşdırılmalıdır. Məhz həmin fond vasitəsilə vətəndaşların sosial xidmətin əsas növlərinə olan konstitusion hüquqları reallaşdırıla bilər.

¹ Основы социальной работы / Под. ред. П.Д.Павлинки. - Москва: ИНФРА-М, - 2001, - с. 360-364.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial xidmətin maliyələşdirilməsinə mərkəzləşdirilmiş mənbələrlə yanaşı, müəyyən maliyə imkanlarına malik olan şəxslərin və büdcədənkənar əlavə mənbələrin də (məsələn, Dövlət Neft Fondu) cəlb edilməsi məqsədemüvafiq olar.

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin ikinci paragrafında **xarici ölkələrdə sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin QHT-lər tərəfindən həyata keçirilməsi təcrübəsi təhlil** edilmişdir.

İddiaçı göstərir ki, sosial sferada qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət miqyasının genişlənməsi sosial xidmətlər bazarında rəqabətin güclənməsi, rəqabət mühitinin inkişafı ilə yanaşı, məşğulluğun inkişafına da müsbət təsir göstərir. Ona görə də bu sektorun sosial sferada fəaliyyətinin gücləndirilməsi, potensial imkanlarının genişləndirilməsi üçün onların dövlət strukturları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, qarşılıqlı təsirin səmərəliliyinin yüksəldilməsi vacib məsələlərdəndir. Bu prosesin uğurlu həlli sosial sferada həyata keçirilən dövlət siyasətinin təsirindən, qeyri-dövlət və dövlət strukturları arasında təkmil qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin və metodlarının tətbiqindən asılıdır.

Bu paragrafda aparılmış təhlillərin nəticəsində qeyd edilir ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində iqtisadiyyatın üçüncü sektorunun inkişafı sosial xidmətlər sferasında qeyri-dövlət strukturlarının, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, qeyri-kommersiya təşkilatlarının, qeyri-dövlət qeyri-kommersiya təşkilatlarının iştirakı meyllərinin güclənməsinə və miqyasının genişlənməsinə səbəb olmuşdur.

Müəllif xarici ölkələrin artıq formalaşmış olan təcrübəsi əsasında sosial sferada fəaliyyətlə bağlı QHT-lərə dövlət dəstəyinin prinsiplərini əsaslandırılmışdır.

İddiaçı hesab edir ki, müvafiq xarici təcrübəyə uyğun olaraq respublikamızda da, əlillərin reabilitasiyası üçün hər hansı bir məhsul istehsal etməyən və işçi heyətində əlillərin təmsil olunma nisbəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səviyyədən aşağı olan müəssisələrə dövlət sifarişlərinin verilməsini qadağan edən normalar qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə "Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sifarişləri üzrə QHT-lərlə əməkdaşlıq dövlət və vətəndaş cəmiyyəti əməkdaşlığının nümunəsi kimi" adlanır. Həmin

fəslin “**Dövlət sosial sifarişlərinin QHT-lərə həvalə edilməsi sosial-iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi**” adlanan birinci paraqrafında qeyd edilir ki, sosial, iqtisadi və mədəni hüquqların tam reallaşmasına qarşı olan istənilən xarakterli mənfi halların, proseslərin qarşısının alınması ilə bağlı təxirəsalınmaz və ardıcıl şəkildə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlətin sosial siyasətinin əsas prioritetlərindən olmalıdır.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən QHT-lərin xidmət sferasında fəaliyyətləri 2 istiqamət üzrə - maarifləndirici - məlumat xarakterli və dövlət sosial sifarişləri əsasında sosial xidmətlər üzrə təsnifləşdirilir. Birinci istiqamət üzrə donor təşkilat kimi çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının insan hüquqları, ictimai vəkillik və əmək hüquqları, insan alverinə qarşı mübarizə, məhkumluqdan azad olunmuş insanların reabilitasiyası, ətraf mühit və sağlamlığın qorunması, əhaliyə səhiyyə xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi təşəbbüsləri, qida təhlükəsizliyi, ahıl, tənha, əlil və sağlamlıq imkanı məhdud insanların məişətinin yaxşılaşdırılmasına yardım, şəhid ailələri və Qarabağ müharibəsi veteranlarının, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllində dövlət qurumlarına ictimai dəstək və s. məsələlər üzrə fəaliyyəti təhlil edilir. İkinci istiqamət üzrə isə Azərbaycan Respublikasının müasir sosial xidmət qanunvericiliyi baxımından qeyri-hökumət təşkilatlarının sosial sifarişlər əsasında sosial xidmət üzrə fəaliyyəti təqdiq edilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində özəl sosial xidmət müəssisələrinin yaradılmasını məqsədəuyğun hesab edən müəllif, qeyd edir ki, cəmiyyətin imkanlı təbəqəsini təşkil edən vətəndaşların özəl sosial xidmət müəssisələri tərəfindən yüksək səviyyəli sosial xidmətlə təmin olunması bu sahədə dövlətin üzərinə düşən maliyyə yükünün azaldılması baxımından daha düzgün olardı.

İddiaçının fikrincə, sosial xidmətlər sferasında qeyri-dövlət sektorunun iştirakı miqyasının genişlənməsi bu xidmətlərin yaradılması və təqdim edilməsinin yeni mexanizmini formalaşdırmaqla, həm də bazar münasibətləri şəraitində ictimai, sosial, iqtisadi fəaliyyət sahəsinə çevrilən sosial xidmətlər sferasının liberallaşdırılmasının aktuallığını artırır ki, bu da aşağıdakıların təmin edilməsi ilə şərtlənir:

- qeyri-hökumət təşkilatlarının sosial problemlərin həllinə cəlb edilməsinin təşkilində cəmiyyətin maraqlarının nəzərə alınması imkanlarının genişlənməsi və maliyyə vəsaitlərindən məqsədli istifadə edilməsinə nəzarətin zəruriliyi;

- göstərilən sosial xidmətlərin keyfiyyətin artırılması üçün daimi olaraq monitorinq və nəzarət sisteminin yaradılması;

- sosial xidmətlər sferasında qeyri-dövlət sektorunun fəaliyyətinin sistemliliyinin, fasiləsizliyinin, uzunmüddətliliyinin və davamlılığının təmin edilməsi;

- sosial xidmətləri təqdim edən strukturların fəaliyyətinə ictimai nəzarət sisteminin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi;

- sosial xidmətləri təqdim edən subyektlər arasında maraqlarının uzlaşmasının təmin edilməsi (maraqların toqquşmasına yol verilməməsi);

- sosial xidmətlər bazarında sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması və s.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslinin **“Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsinin formalaşması”** adlanan ikinci paraqrafında iddiaçı göstərir ki, respublikamızda dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında əməkdaşlığın yeni bir yardım, dəstək müstəvisində inkişafı və onun konturlarının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 iyul 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyası” təsdiq edilmişdir. Ölkəmizdə müstəqillik dövrü vətəndaş cəmiyyəti institutlarının formalaşması, o cümlədən onun əsas ünsürlərindən olan QHT-lərin təşəkkülü və onların dövlətlə olan münasibətlərinin inkişafında mühüm mərhələ kimi xarakterizə oluna bilər.

Tədqiqatçının fikrincə, QHT-lərin qərar qəbulunda iştirakı aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

1. QHT nümayəndələrinin qərar qəbul edən dövlət orqanlarında rəsmən təmsil olunmaları;

2. QHT nümayəndələrinin müxtəlif normativ-hüquqi aktların, qərarların, dövlət proqramlarının, konsepsiyaların, milli fəaliyyət strategiyalarının, fəaliyyət planlarının və s. bu kimi sənədlərin

hazırlanması və müzakirəsi proseslərinə cəlb olunması;

3. QHT-lərin təkliflərinin və təşəbbüslərinin dövlət orqanları tərəfindən nəzərə alınması;

4. İcra hakimiyyəti orqanlarında QHT nümayəndələrinin daxil olduğu müxtəlif ictimai qurumların yaradılması.

Müəllif qeyd edir ki, dövlət özünün müəyyən inkişaf mərhələsində bəzi funksiyalarını vətəndaş cəmiyyətinin institutlarına ötürməklə demokratik təsisatların və cəmiyyətin inkişafına təkan vermiş olur. Məhz Ulu Öndərin layiqli varisi, Prezident İlham Əliyevin sosial dövlət modeli quruculuğunun ən mühüm istiqamətlərindən birini də vətəndaş cəmiyyətinin institutları ilə, əsasən də qeyri-hökumət təşkilatlarının dövlət orqanları ilə birgə əməkdaşlıq çərçivəsində sosial layihələrin həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi çıxış edir və bu, inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsinə uyğun gəlir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslinin üçüncü paragrafında **Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsinin perspektivləri araşdırılmış və müəllifin özü tərəfindən aparılmış sosioloji tədqiqatların nəticələri** ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır. Belə ki, iddiaçı tərəfindən Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət institutunun təkmilləşdirilməsi üçün dövlət sifarişi əsasında sosial xidmət göstərən QHT və digər sosial sahə üzrə ixtisaslaşmış QHT - lər arasında sosioloji sorğu keçirilmişdir. Sorğu Bakı şəhərində seçmə üsulu ilə anonim formada aparılmışdır. Sorğunun nəticəsindən elmi tədqiqat məqsədi üçün istifadə olunması sorğuda təsbit edilmişdir.

Aparılmış təhlillər əsasında qeyd edilir ki, icmalarda mövcud olan səhiyyə, təhsil və sosial xidmətlərin bütün çətin həyat şəraitində olan şəxslər (ailələr) üçün müyəssər olmasına maneəsiz mühitin yaradılması ilə əlaqədar QHT-lər dövlət orqanları və digər qurumlar ilə mütəmadi iş aparılmalıdır. Bununla yanaşı, onlar çətin həyat şəraitində olan şəxslər (ailələr) üçün müyəssər mühitin yaradılmasına nail olmaq məqsədi ilə yerli sakinləri bu barədə məlumatlandırılmalı və göstərilən xidmətlərdən yararlanmağa şərait yaratmalıdırlar

İddiaçının fikrinə, dövlət sosial sifarişləri əsasında sosial xidmət üzrə layihələrin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi aşağıdakı uğurlu nəticələrin əldə edilməsinə imkan verir:

a) hədəf qrupu kimi seçilmiş benefisarların, əsasən də çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) cəmiyyətə inteqrasiyası baxımından bacarıqlarının tam və ya qismən bərpa olunmasına nail olunması, eləcə də onların bacarıqlarının inkişafına yönəldilmiş tədbirlərin görülməsi;

b) hədəf qrupu kimi seçilmiş benefisarların problemlərinin həllinə dövlət orqanlarının cəlb olunmasını təşkil etməklə onların özlərinə və ailələlərinə içtimai dəstəyin verilməsi;

c) ölkə üzrə, əsasən də regionlarda sosial xidmətin növləri üzrə mütəxəssislərin hazırlanması və onların mütəmadi olaraq müasir metodlar əsasında bilik və bacarıqlarının artırılmasına nail olunması və s.

Tədqiqatçı göstərir ki, sosial xidmətlər sferasında QHT-lərin fəaliyyətinin fasiləsizliyinin, uzunmüddətliliyinin və davamlılığının təmin edilməməsi həmin xidmətlərin səmərəliliyi baxımından yolverilməzdir və bu, hazırda həyata keçirilən sosial layihələrin müsbət istiqamətdə dinamikasına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2012-ci il tarixli 330 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin bələdiyyələrə, fiziki və hüquqi şəxslərə, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarına verilməsi” Qaydasına sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinə dair müqavilələrin azı 5 il müddətinə bağlanmasına və müqavilə öhdəliklərini layiqincə yerinə yetirmədikdə isə monitoring mexanizmi nəticəsində icraçı QHT-ni sosial xidmət göstərməkdən kənarlaşdırmaqla bağlı normanın daxil edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Sosial sifarişlər əsasında sosial xidmətlərin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsi prosesində maliyyə və maddi vəsaitlərdən məqsədli istifadə edilməsinə və layihələrin səmərəli icrasına dair çevik nəzarət və monitoring mexanizminin formalaşmasına zərurət yarandığını qeyd edən iddiaçı sosial xidmətlərin QHT-lər tərəfindən daha peşəkarcasına və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsinə dair daimi fəaliyyət göstərən monitoring və nəzarət sisteminin yaradılmasını təklif edir.

Onun fikrincə, QHT-lərin sosial sifarişlər əsasında sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsində fəaliyyətlərində vətəndaşların könüllü formada iştirakına nail olmaq, ayrı-ayrı insanların xeyriyyə-

çilik fəaliyyətlərinin miqyasının genişləndirilməsi və bu məqsədlə vəsait ayırmalarının həcmnin artırılması üçün səmərəli stimullaşdırma mexanizmlərinin yaradılması, eləcə də biznes strukturlarının sosial xidmət sahəsində həyata keçirilən sosial layihələrə cəlb edilməsi məqsədəmüvafiq olardı.

Müəllifin fikrincə, inzibati orqan olan DSMF-nun yerli strukturlarının təsərrüfat funksiyasını yerinə yetirməkdən azad edilməsi baxımından Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 yanvar tarixli 2013-cü il 17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Evdə (səyyar) sosial xidmətin göstərilməsi” Qaydasında dəyişiklik edilərək sosial xidmətin bu formasının həyata keçirilməsi prosesinə QHT-lərin cəlb edilməsi istiqamətində dəyişikliyin edilməsi məqsədəmüvafiq olardı.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində müəllif tədqiqata yekun vurur və onun əsas nəticələrini, eləcə də əmək qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərini verir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri nəşr olunmuşdur:

1. Əliyev, Ü.M. Müasir dövrdə inklüziv təhsilin prinsip və xüsusiyyətləri. //“Azərbaycanda inklüziv təhsilin tətbiqi problemləri və onların aradan qaldırılması yolları” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları,- Bakı, -2014,- s. 96-98

2. Əliyev, Ü.M. İcma əsaslı sosial reabilitasiya: mövcud vəziyyət və perspektivlər. //– Bakı:- Sosial həyat. - 2016, -№ 4. -s.50-53

3. Əliyev, M.N., Əliyev, Ü.M. İqtisadi və hüquqi kateqoriya kimi sosial xidmətin hüquqi təbiəti. // Bakı:-Əmək və sosial problemlər. Elmi əsərlər toplusu.- 2016, №1 (17).- s.37-43

4. Əliyev, Ü.M. Müasir dövrdə sosial xidmətin reallaşdırılmasında dövlətin rolu.//Bakı:-Bakı Universitetinin xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, -2017, № 4.- s. 69-77

5. Əliyev, Ü.M. Sosial xidmətlə bağlı xarici ölkələrin təcrübəsinin tətbiqi məsələləri.//Bakı:- AMEA Fəlsəfə İnstitutunun elmi əsərləri, - 2017.- № 2(29).- s. 142-151

6. Əliyev, Ü.M. Əhalinin həsas təbəqəsi kimi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara göstərilən sosial xidmətin tənzimlənməsi xüsusiyyətləri. // Əmək və Sosial Problemləri üzrə Elmi – tədqiqat və Tədris Mərkəzinin 20 illiyinə həsr olunmuş “Əmək, məşğulluq və

sosial müdafiənin aktual məsələləri” mövzuunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: 2017, s. 183-186

7. Əliyev, Ü.M. Dövlət sosial sifarişlərinin QHT-lərə həvalə edilməsi sosial-iqtisadi siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi. Bakı:- Dirçəliş -XXI əsr,- 2018.- №186,- s.223-233

8. Алиев, У.М. Проблемы реализации политики государства в сфере социального обслуживания на современном этапе.// - Москва:-Евразийский юридический журнал, -2018.- № 9 (124),- s. 395-397

9. Əliyev, Ü.M. Yabancı Ülkelerde Sosyal Hizmet Uygulamaları və Özellikleri. //-"Turan" Stratejik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası bilimsel hakemli mevsimlik dergi,- 2018.- s. 378-388

10. Əliyev, Ü.M. Müasir dövrdə sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin prinsipləri. //-Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII respublika elmi-praktiki konfransın materialları, -Bakı:- 2018.- s.35-36

11. Əliyev, Ü.M. Sosial sifarişlər əsasında icma əsaslı sosial reabilitasiya xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri. //-“Azərbaycan sosial müdafiə sisteminin inkişafı: dünən, bu gün və sabah” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktiki konfransın materialları, - Bakı:- 2019.- s. 138-142

12. Əliyev, M.N., Əliyev, Ü.M. Çətin həyat şəraitində yaşayan uşaqların hüquqi və sosial statusu. //Bakı:-Qanun,- 2020.- № 5,- s.12-20

13. Əliyev, Ü.M. Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilməsinin perspektivləri. //-Bakı: - Sivilizasiya, - 2021.-№2 (47), - s. 55-67

14. Əliyev, Ü.M. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara göstərilən sosial xidmətin sosial-hüquqi əsasları. // Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev və Azərbaycanın inkişaf strategiyası” adlı respublika elmi-praktiki konfransının materialları, - Bakı: AR DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyasının nəşriyyatı, -2021, - s. 141-143

Dissertasiya işinin müdafiəsi 30 noyabr 2021-ci il tarixində saat 14 ⁰⁰ Bakı Dövlət Universiteti nəzdində təşkil edilmiş BFD 4.04 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1048, Bakı şəhəri, Zahid Xəlilov, 23

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və onun avtoreferatının elektron versiyası Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi saytında yerləşdirilmişdir

Avtoreferat “29 ” oktyabr 2021-ci il tarixində göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.10.2021.
Kağızın formatı: A5
Həcmi: 44170 işarə
Tiraj 100